

Pieredzes apzināšana Centrāleiropas un Austrumeiropas represīvo iestāžu darbības izpētē un izvērtēšanā

Dr.hist. Raimonds Cerūzis,
LPSR VDK zinātniskās izpētes komisijas loceklis

Visās Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs sabiedrībā ir bijusi vēlme izvērtēt komunistisko pagātni un novērt tās radītās kaitīgās sekas, tomēr katra rīcība komunistiskā mantojuma pārvarēšanā ir bijusi atšķirīga.

Pētījumā sniegts analītisks pārskats par savstarpēji saistītu notikumu norisi Centrāleiropā un Austrumeiropā, kas virzīti uz patiesas demokrātijas, līdztiesības un atklātības iedibināšanu. Viena no šādām vēsturiskām parādībām ir dekomunizācija jeb reģiona valstu komunistiskās pagātnes ietekmes novēršana, kas bijusi un ir cieši saistīta ar lustrāciju jeb atbrīvošanos no totalitārā režīma partiju funkcionāru un slepeno dienestu darbinieku iespaيدا valsts dzīvē.

Totalitārisma pārvarēšanas procesi nav jaunums divdesmitā un divdesmit pirmā gadsimta pasaules vēsturē. Eiropā tādi jau bija novērojami pēc Otrā pasaules kara, kad kara uzvarētājvalstis veica denacifikāciju un atbilstošu lustrāciju pēc nacionālsociālistiskā režīma sagrāves Vācijā. Līdzīgi procesi ir bijuši novērojami arī ārpus Eiropas, vietās, kur likvidētas totalitāras varas, piemēram, tā sauktā *debātizācija* Irākā, kas notika pēc Sadama Huseina un viņa pārstāvētās Arābu sociālistiskās *Bāt* (jeb atdzimšanas, augšāmcelšanās) partijas (*Hizb Al-Baath Al-'Arabi Al-Ishtiraki fi Al-'Iraq*) režīma gāšanas. Postkomunistiskās valstis Centrāleiropā un Austrumeiropā parasti vispirms aizstāja komunisma laika valsts karogu, ģerboni, himnu, izskauda komunisma laika vietvārdus un nosaukumus. Proti, dekomunizācija primāri ir izpaudusies cīņā ar totalitārā laika simboliem. Parasti tas ir vai bija dekomunizācijas pirmais posms, kam

varēja sekot citas aktivitātes. Tomēr tālāka rīcība varēja arī nesekot. Pat vēl jaunāk.

Kā tas joprojām spilgti novērojams Krievijas Federācijas un Baltkrievijas Republikas gadījumā, varēja nelikvidēt komunisma ēras simbolus, atjaunot tos vai varēja atcelt citus dekomunizācijas sarīkojumus, piemēram, komunistu partijas aizliegumu.

Parasti sabiedrības noteicošais vairākums jebkur bija gatavs atzīt, ka komunistu laikos notika noziegumi, bet daudz grūtāk ir bijis vienoties, kā tiesāt šos noziegumus un kas par tiem ir atbildīgi. Te sabiedrība reģiona valstīs sašķēlās divās daļās. Viena daļa vēlējās pilnībā iznīcināt visas bijušā režīma paliekas un pilnībā aizliegt režīma darbinieku jebkādu publisku aktivitāti. Otra daļa baidījās, ka šāda pieeja ir bīstama jaunajai demokrātijai. Atšķirībā no iniciatīvas nacionālsociālisma iznīdēšanā Rietumvalstīs nekad nav nākušas ar iniciatīvu vispārējai lustrācijai vai komunisma laikmeta noziegumu tiesāšanai Centrāleiropā un Austrumeiropā. Drīzāk bijušas tai opozīcijā, jo nav saredzējušas iespēju objektīvi izvērtēt šo režīmu. Bieži Rietumu pasaule pat saredzējusi dekomunizācijā briesmas satricinājumiem vai pat pilsoņu kariem. Tas izskaidro starptautisko cilvēktiesību organizāciju, piemēram, *Human Rights Watch* un *Amnesty International* vājo interesi par dekomunizācijas procesu.¹

Var secināt, ka dekomunizācija un lustrācija ir bijusi postkomunistisko Centrāleiropas un Austrumeiropas reģiona valstu pilnīga pašiniciatīva. Postkomunistisko sabiedrību attieksme un rīcība pēc režīmu sabrukuma bija atkarīga no vēsturiskās atmiņas, ko atstājis komunistu valdīšanas laiks jeb, kā to vēl mūsu gadsimta sākumā formulējis teologs Juris Rubenis, tas, kā pareizi atrisināt smagās pagātnes mantojumu, ir kopīga morāli ētiskā problēma

¹ Šāda situācija konstatēta *Amnesty International* autora Dana Bronkhorsta pētījumā un attiecas uz laiku līdz 2006. gadam; situācija gan joprojām nav mainījusies. Skat.: Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II", *Truth and Justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: <https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst>. Līdzīgas nostādnes paustas arī Romāna Bēda publikācijā Boed, Roman. "An Evaluation of the Legality and Efficacy of Lustration as a Tool of Transitional Justice", *Columbia Journal of Transitional Law*, 37, 1999, pp. 357 – 402.

postkomunisma valstīs.² Kaut arī problēma ir kopēja, vēsturiskā atmiņa katrā valstī ir bijusi atšķirīga, atšķirīgas ir bijušas arī pēdējo dekadžu pārmaiņas sabiedrības domāšanā, politiskajā procesā un tiesiskumā. Iespējams, tieši tautu atšķirīgā vēsturiskā atmiņa, dekomunizācijas gaitas bieži vien jucekļīgais raksturs un valstu atšķirīgā pieredze komunisma iespaida novēršanā ir cēloņi tam, ka līdz 2015. gada nogalei nav veikti apkopojoši un padziļināti vēstures pētījumi par dekomunizācijas norisi Centrāleiropā un Austrumeiropā pēdējā vairāk kā ceturtdaļgadsimta gaitā. Noderīgākie un mūsdienu norišu dinamiskajā attīstībā aktualitāti nezaudējušie pētnieku darbi ir iekļauti šajā pētījumā. Pētījums ir nozīmīgs ne tikai, lai izprastu un adekvāti novērtētu Latvijas situāciju, bet, lai savstarpēji salīdzinātu Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis, kā arī lai tās klasificētu pēc dekomunizācijas procesā sasniegtā. Priekšnoteikumu šādam darbam ir daudz, jo komunistiskie režīmi pamatprincipos neatšķīrās, to neatņemama sastāvdaļa visās reģiona valstīs bija represīva iekārta, kuru veidoja komunistu partija un tās veidotie slepenie dienesti.

Dekomunizācijas problēma kā vienojošais reģionā joprojām turpina pastāvēt, un, pētot dziļāk, var saredzēt būtiskas vienojošas iezīmes. Tā, piemēram, analizējot dekomunizācijas tiesiskos panākumus, var visai viegli konstatēt, ka spilgtākā vienojošā tendence reģionā ir ar nelabvēlīgu raksturu, proti, postkomunisma laikmeta tiesvedības un to rezultāti pret konkrētiem komunistu līderiem reģionā ir pieticīgi. Visdrīzāk, minētais izskaidrojams ar to, ka atšķirībā no denacifikācijas Vācijā pēc Otrā pasaules kara Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs nebija kāda noteicoša ārēja vara – kā sabiedrotie Vācijas okupācijas gadījumā–, kas mērķtiecīgi spiestu sabiedrību pārveidoties. Pēc komunistu varas gāšanas augstākā līmeņa komunistu līderi lielākoties ir izvairījušies no soda vai jau izcietuši krietni samazinātus sodus. Tā tas ir bijis visur bijušajā Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (PSRS) un lielākoties arī Centrāleiropā un Austrumeiropā. Piemēram, Vācijas Demokrātiskās Republikas (VDR) Sociālistiskās Vienības partijas (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, SED – vācu val.) Centrālās komitejas ģenerālsēkretāru Ēriku Honekeru (1912 – 1994) apsūdzēja korupcijā un varas ļaunprātīgā izmantošanā jau 1989. gada decembrī, kad vēl

² Rubenis, Juris. "Lustrācija, kas patiešām apgaismo", *Diena*, 2000, 17. februāris.

pastāvēja VDR, bet drīz atbrīvoja veselības problēmu dēļ, jo bija slims ar vēzi. Honekera pēctecis amatā no 1989. gada 13. oktobra līdz 1989. gada 3. decembrim Egons Krencs (1937) gan bija arestēts un ieslodzīts cietumā no 2000. gada līdz 2003. gadam par pavēlēm nogalināt austrumvāciešus, kas bēga pāri Berlīnes mūrim. Priekšzīmīgas uzvedības dēļ ieslodzījumā atradās krietni īsāku laiku, nekā noteikts spriedumā. Tomēr, jāteic, ka viņš (atšķirībā no citiem austrumvācu funkcionāriem) joprojām nav atteicies no saviem komunistiskajiem uzskatiem, tāpat kā Latvijas gadījumā Alfrēds Rubiks (1935) – Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas (LPSR) vietējās rūpniecības ministrs (1982 – 1984), Rīgas pilsētas Tautas deputātu padomes izpilddomitejas priekšsēdētājs (1984 – 1990), Latvijas komunistiskās partijas (LKP) Centrālās komitejas (CK) pirmais sekretārs (1990. gada 7. aprīlis – 1991. gada 24. augusts).

Polijas Apvienotās strādnieku partijas (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*, PZPR – poļu val.) Centrālās komitejas pirmais sekretārs (1981 – 1989) Voicehs Vitolds Jaruzeļskis (1923 – 2014) veselības stāvokļa dēļ izvairījās no tiesas, kura viņu apsūdzēja par cilvēku prettiesisku ieslodzīšanu *Solidarność* apspiešanas laikā 1981. gadā³. Bulgārijas komunistiskās partijas līderis, Centrālās komitejas pirmais sekretārs (1954 – 1989) Todors Hristovs Živkovs (1911 – 1998) bija notiesāts uz septiņiem gadiem, bet veselības problēmu dēļ apcietinājumā pavadīja tikai vienu dienu. Atšķirībā no pieminētajiem Rumānijas komunistiskās partijas ģenerāls sekretārs (1965 – 1989) Nikolaje Čaušesku (1918 – 1989) pēc stundu īsas kara tiesas imitācijas, apsūdzot genocīdā un korupcijā, kopā ar sievu Elenu bija nošauti 1989. gada 25. decembrī Rumānijas demokrātiskās revolūcijas laikā.

1. Vācija

Vadoties pēc dekomunizācijas procesā paveiktā darba apjoma (lielākoties kvantitatīviem rādītājiem), Centrāleiropā un Austrumeiropā pirmajā pozīcijā ir jāierindo Vācija. Vācija pēc apvienošanās 1990. gada 3. oktobrī, respektīvi, bijušās VDR teritorija, ir spilgtākais piemērs dekomunizācijai. Te jau ilgstoši darbojas

³ Apsūdzību pret V. Jaruzeļski uzturēja *Polijas Nacionālais piemiņas institūts (Instytut Pamięci Narodowej)*.

Federācijas pilnvarotā iestāde bijušās VDR Valsts drošības dienesta dokumentiem (Die Behörde des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes des ehemaligen DDR (jeb saīsināti BStU)).⁴ Paši vācieši iestādi uzskata par piemēru citām valstīm komunistiskā režīma un tā slepeno dienestu izvērtēšanai. Tomēr jāatzīst, ka vāciešu piemēru tīrā veidā nav pārņēmusi neviena valsts.

Par *BStU* vadītāju Vācijas apvienošanās dienā 1990. gada 3. oktobrī kļuva Rostokas mācītājs Joahims Gauks, vēlāk Marianna Birtlere, bet kopš 2011. gada to vada bijušais Jēnas pilsoņtiesību aktīvisks Rolands Jāns. Sākotnēji iestādē strādāja tikai 52 darbinieki. Pašlaik tur dažādās nodaļās strādā vairāk kā 1600 darbinieku, kas liecina gan par milzīgo darba apjomu, gan par totalitārā režīma izvērtējuma nozīmi Vācijas sabiedrībā. Iestādes rīcībā ir kopš 1990. gada pārņemtie VDR Valsts drošības ministrijas jeb *Štazi* (no vācu *Ministerium für Staatssicherheit*, MfS jeb *Stasi*) dokumenti 111 kilometru kopgarumā (arī foto, video, audio materiāli, mikrofilmas, kartotēkas). Vācijas rīcībā ir gandrīz pilns klāsts slepeno režīma dokumentu, kāds tas bija saglabājies līdz režīma krišanas brīdim. Tas bija iespējams tādēļ, ka 1989., 1990. gadu mijas mierīgās revolūcijas laikā vispirms bija ieņemtas tieši *Štazi* ēkas un novērsta dokumentu iznīcināšana.⁵ Pēc Berlīnes mūra krišanas *Štazi* darbinieki Berlīnē gan centās dokumentus iznīcināt, dokumenti bija steigā plēsti un mesti maisos. Vēlāk, kad tie nonāca demokrātisko spēku pārziņā, izrādījās, ka ir apmēram 600 miljonu saplēsto dokumentu fragmentu, kuri bija jārestaurē. Ar tehnoloģiju palīdzību tas ticis tagad gandrīz paveikts.⁶

1991. gada decembra beigās bija pieņemts *Štazi dokumentu likums*, ko pēc tam vēl daudzas reizes pārstrādāja un laboja. 1992. gada sākumā jau pirmie Vācijas pilsoņi varēja ielūkoties dokumentos. *BStU* bija jārūpējas par šo dokumentus pieejamību privātpersonām, sabiedrībai un institūcijām. *BStU* uzdevums ir informēt sabiedrību par *Štazi* struktūru, metodēm un darbību. Tā nodarbojas ar vēstures,

⁴ *Die Behörde des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes des ehemaligen DDR* jeb saīsināti *BStU*. Erhältlich im: <http://www.bstu.bund.de/>

⁵ Rosenberg, Steve. "Computers to solve Stasi puzzle", *BBC News*, 25 May 2007. Available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6692895.stm>

⁶ Turpat.

politikas, tiesiskiem un sabiedriskiem uzdevumiem, veicina diskusiju sabiedrībā par totalitāriem režīmiem. Iestāde nodarbojas ar zinātnisko darbību, publicē dokumentus, pētījumus. Par zinātniski pētnieciskajiem un publikāciju jautājumiem iestādē lemj Zinātniskā padome, kas sastāv no deviņiem zinātniekiem, arī *BStU* vadītājam ir sabiedriska konsultatīvā padome. Tādējādi šajā iestādē apvienojās arhīva, pētniecības un izglītošanas funkcija, kurā iesaistīts plašs spektrs zinātnieku, tādējādi garantējot maksimālu objektivitāti.

Attiecīgais *Štazi dokumentu likums* nosaka, ka personas, kas bija izspiegotas, var uzzināt interesējošo informāciju par sevi, tāpat iestādei ir jādod slēdziens par politiķu un valsts darbinieku sadarbības faktu, arī žurnālisti un zinātnieki var iepazīties ar dokumentiem. Ir pat publiskas dokumentu lasītavas. Tomēr pastāv visai strikti ierobežojumi par personu skarošu informāciju. Piemēram, nedrīkst ievākt ziņas par trešajām personām (kaimiņiem, darba kolēģiem utt.), tādēļ, izsniedzot dokumentus, informāciju par trešajām personām aizsedz. Vācijas attieksme ir bijusi ļoti piesardzīga, jo slepenā dienesta ietekme šeit bijusi tāda, kurai analoga nav visā padomju blokā. *BBC* 2007. gadā ziņoja, ka VDR esot bijis viens *Štazi* informators uz septiņiem iedzīvotājiem. Jābilst, ka nacionālsociālistiskās Vācijas slepenpolicijā *Gestapo* bija viens darbinieks uz diviem tūkstošiem pilsoņu (nav ziņu par informatoriem), bet PSRS esot bijis viens aģents uz 583 darbiniekiem. Precīzu salīdzinājumu gan no šiem datiem nevar veikt, tomēr arī šie dati ļauj pieņemt, ka nevienas citas valsts slepenais dienests nav tādā mērogā izspiegojis savu tautu kā to darīja *Štazi*.⁷ Interese par *Štazi* dokumentiem Vācijā bijusi milzīga. Laika periodā no 1991. līdz 2011. gadam apmēram 2,75 miljoni vāciešu, lielākoties VDR bijušie pilsoņi, ir iesnieguši pieprasījumus, lai aplūkotu savus dokumentus.⁸

Vācijas piemērs tomēr visai uzskatāmi liecina par atklātības nosacītām robežām šajā valstī. Ne Vācijas valdība, ne arī *BStU* nav publicējusi *Štazi* darbinieku – ne štata darbinieku, ne ārštata jeb

⁷ Rosenberg, Steve. "Computers to solve Stasi puzzle", *BBC News*, 25 May 2007. Available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6692895.stm>

⁸ "Germans piece together millions of lives spied on by Stasi", *The Guardian*, 13 March 2013. Available at: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/mar/13/east-germany-stasi-files-zirndorf>

aģentu – vārdus. Publicēta tikai informācija bez vārdiem. Tomēr internetā privātās vietnēs klejo apmēram 91 000 bijušo štata *Štazi* darbinieku un daļa ārštata darbinieku jeb aģentu vārdu. Vārdi esot izsecināti no algu sarakstiem pirms režīma krišanas 1989. gadā. Pirmais nelegāli nopludinātais saraksts ar 22 aģentiem izplatīts vēl 1997. gada sākumā.⁹

Līdz 2013. gadam Vācijā bija 753 tiesas spriedumu par nodarījumiem VDR laikā, bet no tiem tikai 69 bija par darbību *Štazi*, no tiem 31 gadījumā bija noteikti naudas sodi, bet 36 gadījumos nosacīta brīvības atņemšana un tikai divos gadījumos reāls cietumsods.¹⁰ Ārštata *Štazi* darbinieki jeb aģenti Vācijā nav pakļauti ierobežojumiem ar likumu. Tātad par aģentu saraksta publicēšanu un vispārēju lustrāciju šeit nevar būt runas. Šajā ziņā Vācijas likumdevēji atklātību ir ierobežojuši saskaņas un miera labad jeb, kā teicis pats *Štazi* dokumentu iestādes vadītājs R. Jāns, “Katrs *Štazi* līdzstrādnieks tomēr ir nopelnījis otru iespēju [ja konfidenciali atzīst savu sadarbību – R. C.].”¹¹

Štazi mantojums mūsdienā Vācijā joprojām ir aktuāls. Par šo sakaru pilnīgu iznīdēšanu nevar būt runas. Līdzīgi kā citviet Centrāleiropā un Austrumeiropā ir pierādījumi, ka bijušie *Štazi* darbinieki ir iesaistīti dažādu sadarbības projektu īstenošanā ar Krievijas Federāciju. Piemēram, ASV bāzētā Džeimstaunas fonda pētnieki atklājuši, ka *Štazi* cilvēki ieņem vadošus amatus Krievijas-Vācijas gāzes vada *Nord Stream* un Krievijas *Gazprom* pārstāvniecībā

⁹ Förster, Andreas. “Erstmals Liste mit MfS-Agenten aufgetaucht. Stasi warf ein dichtes Netz über West-Berlin”, *Berliner Zeitung*, 1997, 20. Februar. Erhältlich im: <http://www.berliner-zeitung.de/archiv/erstmal-liste-mit-mfs-agenten-aufgetaucht-stasi-warf-ein-dichtes-netz-ueber-west-berlin,10810590,9241464.html>

¹⁰ Kellerhoff, Sven Felix. “Haben Stasi-Leute eine zweite Chance verdient?” *Die Welt*, 2013, 16. August. Erhältlich im: <http://www.welt.de/vermischtes/article119100105/Haben-Stasi-Leute-eine-zweite-Chance-verdient.html>

¹¹ Zweite Chance nur bei Einsicht. Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen, Roland Jahn, über Mauerbau und Mitarbeiter des DDR-Geheimdienstes, 06.08.2011. *Die Behörde des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes des ehemaligen DDR (BStU)*. Erhältlich im: http://www.bstu.bund.de/DE/BundesbeauftragterUndBehoerde/Bundesbeauftragte/r/Interviews/2011_08_06_hamburger_abendblatt.html

Vācijā.¹² Pēc Vācijas apvienošanās par tipisku parādību bija kļuvis, ka ar Vācijas auto industrijas lietoto spēkratu tirdzniecību aiz Vācijas austrumu robežām nodarbojās gandrīz vienīgi bijušie *Štazi* cilvēki. Līdzīgi arī banku, apdrošināšanas, apsardzes jomās un pat policijā bijušajā Austrumvācijā *Štazi* darbinieki bija ārpus konkurences un, publiski neatzīstot savu pagātni, turpina darboties arī tagad. Turklāt realitātē daudzus darba devējus pat neinteresē darbinieku pagātne komunistu režīma laikā.¹³

Paredzams, ka *Štazi* jautājums vēl ilgi būs Vācijas sabiedrības uzmanības lokā. Pieejamie arhīvu materiāli ļauj arī neatkarīgiem pētniekiem regulāri veikt jaunus pētījumus par *Štazi* vēsturi¹⁴, par *Štazi* īstenoto izspiegošanu, represijām, slepenajām operācijām, diversijām,¹⁵ kā arī nozīmi Vācijas sabiedrībā pašlaik¹⁶. Te jāatzīst, ka Vācijā īstenotā *Štazi* izpēte ir krietni pārāka par jebkura cita komunistu laikmeta slepenā dienesta izpēti Centrāleiropā un Austrumeiropā. Lai arī vāciešu nopelni dekomunizācijā, no vienas puses, ir iespaidīgi, no otras puses, lustrācijas jomā tie atpaliek no panākumiem dažviet Centrāleiropā un Austrumeiropā, arī Baltijas valstīs.

¹² Kupchinsky, Roman. "Nord Stream, Matthias Warnig (codename „Arthur”) and the Gazprom Lobby”, *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 6-114, 2009, June 2015. Available at: http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=35128#.VkmcONLhCt8; Kupchinsky, Roman. "Gazprom's Loyalists in Berlin and Brussels", *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 6-100, 26 May 2009. Available at: http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=3503; "Police investigate Gazprom executive's Stasi past", *The Local [Independent daily news]*, 7 May 2008. Available at: <http://www.thelocal.de/money/20080507-11753.html>

¹³ Kellerhoff, Sven Felix. "Haben Stasi-Leute eine zweite Chance verdient?" *Die Welt*, 2013, 16. August. Erhältlich im: <http://www.welt.de/vermischtes/article119100105/Haben-Stasi-Leute-eine-zweite-Chance-verdient.html>

¹⁴ Gieseke, Jens. *Die Stasi (1945-1990)*. München: Pantheon. 2011, 361 S.

¹⁵ Kowalczyk, Ilko-Sascha. *Stasi Konkret: Überwachung und Repression in der DDR*. München: C.H. Beck, 2013, 428 S.; Auerbach, Thomas. *Einsatzkommandos an der unsichtbaren Front*. Berlin: Ch. Links, 2004, 192 S.

¹⁶ Knabe, Hubertus. *Täter sind unter uns*. Berlin: Ullstein Buchverlag. 2007, 383 S.; Hoffman, Ruth. *Stasi-Kinder: Aufwachsen in Überwachungsstaat*. Berlin: Ullstein Buchverlag. 2012, 317 S.

2. Čehu Republika

Dekomunizācija kopā ar ierobežota apjoma oficiālu lustrāciju, kas iekļauj slepeno dienestu darbinieku vārdu publicēšanu, ir veikta Čehu Republikā. Čehi atklātības jomā ir gājuši pat soli tālāk kā vācieši. Čehijā totalitārā mantojuma izvērtēšana sākās 1991. gada oktobrī, vēl apvienotās Čehoslovākijas laikā, kad bija pieņemts tā sauktais “lielais lustrācijas likums”. Šis likums aizliedza bijušajiem režīma funkcionāriem ieņemt valsts amatus piecus gadus. 1992. gadā Čehija pieņēma tā saukto “mazo lustrācijas likumu”, kurš darbojās jau tikai Čehu Republikas ietvaros. 1993. gadā Čehijā bija pieņemts likums “Par komunistiskā režīma pretlikumību”, kur bija formulēta Čehoslovākijas komunistiskās partijas noziedzīgā būtība. Likuma darbība attiecās uz apmēram 140 000 iedzīvotāju, kas bija sadarbojušies ar režīmu. Izveidoja īpašu komisiju, kas pētīja amatpersonu saistību ar slepenajiem dienestiem, tostarp ar komunistu *Valsts drošības iestādi* (*Státní bezpečnost* jeb *StB* – čehu val., slovākiski: *Štátna bezpečnosť* jeb *ŠtB* – slovāku val.) un komunistisko partijas aparātu. Ja komisija pierādīja amatpersonu vainu, tām atņēma tiesības ieņemt valsts amatu uz pieciem gadiem. Sadarbības fakts bija jākonstatē divu mēnešu laikā, bet parasti tas prasīja vairāk laika. Ja radās pamatotas aizdomas par sadarbību, amatpersonas tūlīt atbrīvoja no valsts amatiem. Paralēli notika arī nekontrolētas sabiedriskas aktivitātes. Piemēram, kādreizējais disidents un politiskais ieslodzītais Pjotrs Cibulka deviņdesmito gadu sākumā publicēja sarakstu ar 160 000 kolaborantiem, kas sadarbojušies ar *StB*.¹⁷

1996. gadā čehi ieguva tiesības iepazīties ar savām personīgajām drošības struktūru lietām, to noteica jauns likums. Tajā pašā laikā dekomunizācijas jautājums kļuva par politiskās cīņas un šantāžas ieroci cīņā par valsts amatiem. Atrada arī materiālus par slaveno disidentu, tā laika Čehu Republikas prezidentu Vāclavu Havelu, kā rezultātā uz viņu krita aizdomas par sadarbību ar valsts drošības iestādēm. Sekoja Havela pret darbība, viņš centās uzlikt veto

¹⁷ Bronkhorst, Daan. “Lustration in Central and Eastern Europe: Part II.” *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: <https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst>

lustrācijas likumam. Parlaments pārvarēja šo veto un pat panāca, ka likumam vairs nebija noteikts darbības beigu termiņš. Tādējādi dekomunizācija Čehijā kļuva par permanentu parādību. 2002. gadā Čehu Republikas parlaments pieņēma likumu, kas paredzēja nodot atklātībai iepriekš slepenus dokumentus.¹⁸

Ar komunisma laika cilvēktiesību pārkāpumiem Čehu Republikā kopš 1995. gada 1. janvāra nodarbojas speciāli izveidota *Komunisma noziegumu dokumentācijas un izmeklēšanas iestāde* (*Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů* – čehu val.)¹⁹, kas ir kriminālpolicijas struktūrvienība. Šī iestāde 2003. gada 20. martā publicēja pirmo oficiālo aģentu sarakstu 12 sējumos (8 kilogramu kopsvarā) ar vairāk kā 100 000 personu vārdiem, kas sadarbojās ar komunistu režīmu un tā slepenajiem dienestiem. Dažus gadus pēc saraksta publicēšanas rezultatīvi noslēdzās arī pirmie tiesas procesi pret komunistu slepeno dienestu darbiniekiem. Līdz 2006. gadam par dalību komunisma laika represijās bija tiesātas 90 personas un piespriesti 26 reāli cietumsodi par komunistu slepeno dienestu darbinieku izdarītajiem noziegumiem, tostarp par disidentu vajāšanu un spīdzināšanu. Tomēr drīz izrādījās, ka publicētajos materiālos nebija uzskaitīti visi *StB* darbinieki, trūka desmitiem tūkstošu.²⁰ Var konstatēt, ka Čehu Republikā publicēti daudz totalitārisma laika slepeno dokumentu, kas ļauj izprast slepeno dienestu darbību un metodes.

2013. gada rudens pirmstermiņa parlamenta vēlēšanās dekomunizācijas jautājums atkal aktualizējās: vēlēšanās prognozēja Čehijas un Morāvijas komunistiskās partijas ievērojamus panākumus.

¹⁸ Par dekomunizācijas aspektiem Čehu Republikā skatīt: David, Roman. "Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in the Czech Republic and Poland (1989 - 2001)", *Law & Social Inquiry*, Vol. 28-2, 2003, pp. 387 – 439; Ellis, Mark. "Purging the Past: The Current State of Lustration Laws in the Former Communist Bloc", *Law and Contemporary Problems*, Vol. 59-4, 1996, pp. 181 – 196.

¹⁹ *Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů*. Dostupný: <http://www.policie.cz/clanek/urad-dokumentace-a-vysetrovani-zlocinu-komunismu-679905.aspx>

²⁰ Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II." *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available: <https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst>

Šī partija apvieno bijušās Čehoslovākijas vecā kaluma komunistus, kā arī citus kreisi orientētos, kas iestājās par ciešāku sadarbību ar Kremli un propagandē komunisma ideju atdzimšanu. Saistībā ar šo komunistu iespaida pieaugumu Prāgā bijušā Staļina pieminekļa vietā sabiedriskā kustība *Dekomunizācija* izkāra milzīgu Krievijas prezidenta Vladimira Putina plakātu.²¹ Var secināt, ka čehu sabiedrība dekomunizāciju neuzskata par pabeigtu un rezultātus par apmierinošiem. Tomēr paveiktais, tostarp daļējā lustrācija (arī slepeno dienestu darbinieku un aģentu vārdu oficiālā publiskošana), padara Čehu Republikas piemēru atdarināšanas vērtu cīņā ar totalitāro mantojumu.

3. Polija

Dekomunizācijas vēsture Polijā ir saturiski bagāta. Poļi savu valsti uzskata par pirmo, kurā aizsākās pret komunismu vērstas sociālas un politiskas aktivitātes. Tas gan nenozīmē, ka poļu rezultāti dekomunizācijā būtu pārāki pār citiem, jo poļu valdošās aprindas nav bijušas motivētas oficiāli publiskot slepeno dienestu darbinieku un aģentu vārdus. Dekomunizācijas aizsākumus Polijā sasaista ar poļu neatkarīgās, ar komunistiem nesaistītās arodbiedrības *Solidaritāte* (*Solidarność*) pirmajām aktivitātēm 1980. gada augustā un septembrī. Polijā. 1989., 1990. gada mierīgās revolūcijas laika vara nonāca *Solidaritātes* rokās. Vienlaikus daļa *Solidaritātes* aktīvistu pieprasīja dekomunizāciju un lustrāciju. Lustrācijas ideja izpaudās kā vēlme nobīdīt no varas tos, kas iesaistīti tautas brīvības un cilvēktiesību ierobežošanā komunistiskā režīma laikā. Pirmais lustrācijas likums Polijā pieņemts 1992. gadā, bet to noraidīja Polijas konstitucionālās uzraudzības institūcija – Konstitucionālais tribunāls (*Trybunał Konstytucyjny* – poļu val.). Nākamo likumu pieņēma 1996. gadā, un tas stājās spēkā. Tūlīt sekoja asa polemika sabiedrībā, tās gaitā sabiedriskas aktivitātes rezultātā stihiski un nekontrolēti bija publiskoti saraksti ar cilvēkiem, kas sadarbojušies ar režīma galveno represīvo dienestu – Sabiedrības drošības ministriju (*Ministerstwo*

²¹ “Čehijā laternu stabos pakar manekenus, brīdinot par komunisma draudiem”, *Diena*, 2013, 22. oktobris; “Prāgā Staļina pieminekļa vietā izkārts milzīgs Putina plakāts”, *Diena*, 2013, 25. oktobris.

Bezpieczeństwa Publicznego, saīsināti *MBP*).²² Prezidenta Aleksandra Kvasņevska, kas pats bija kādreizējais komunistu – Polijas apvienotās strādnieku partijas (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* – poļu val.) biedrs –, laikā no 1995. gada līdz 2005. gadam Polijā lustrāciju uzskatīja par vienu no svarīgākajām problēmām, kas jāatrisina tuvākajā nākotnē.²³ Neskatoties uz kādreizējā disidenta, *Solidaritātes* līdera, bijušā Polijas prezidenta Leha Valensas un kreiso aprindu pret darbību, 1997. gada jūnijā lustrācijas likums tomēr bija pieņemts. Tādējādi Polijā noslēdzās astoņus līdz deviņus gadus ilgusi neorganizētā un neoficiālā lustrācija, kā ietvaros sabiedrībā plaši klīda neapstiprināta informācija par bijušajiem aģentiem. Oficiālā lustrācija tobrīd obligātā kārtā paredzēja amatpersonu pārbaudi saistībā ar komunistu slepenajiem dienestiem. Lustrācijai pakļāva valsts amatpersonas, pašvaldību vadītājus, tiesnešus, prokurorus, notārus, advokātus un visu veidu plašsaziņas līdzekļu vadītājus, kopskaitā ap 23 000 personu. No likuma pieņemšanas līdz 2004. gadam ar lustrācijas uzdevumu nodarbojās *Sabiedrisko interešu pārstāvja birojs* (*Rzecznik Interesu Publicznego*). Lustrācijas gaitā visiem iepriekšējā režīma darbiniekiem, kas vēlējās strādāt valsts vai pašvaldības dienestā, bija publiski jānožēlo grēki un jālūdz piedošana. Likums paredzēja amatpersonām nodot rakstveida zvērestu par savu pagātni. Ja noskaidrojās, ka persona slēpusi savu sadarbību, sekoja liegums desmit gadus ieņemt amatus. Likumu pārkāpušos atbrīvoja no amata un publiskoja viņu biogrāfiju. Likums ļāva bez tiesas atbrīvot no darba visus *MBP* darbiniekus un aģentus.²⁴ Šajā laikā atradās droši pierādījumi par vicepremjera, bijušā disidenta Januša Tomaševska (Janusz Tomaszewski, 1953), sadarbību ar *MBP*, publiskoja arī līdzīgus

²² Vairāk par šeit aprakstīto lustrācijas procesu Polijā divdesmitā gadsimta deviņdesmitajos gados skatīt Garton Ash, Timothy. *The Polish Revolution: Solidarity*. New Haven: Yale University Press, 2002, 439 p.; Kenney, Patrick. *A Carnival of Revolution: Central Europe 1989*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2003, 352 p.; Polmar, Normam; Allen, Thomas. *Księga Szpiegów*. Warszawa: Magnum, 2000, 702 s.

²³ Calhoun, Noel. *Dilemmas of Justice in Eastern Europe's Democratic Transitions*. New York: Palgrave Macmillan, 2004, p. 125.

²⁴ Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II." *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: <https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst>

pierādījumus par leģendāro disidentu Lehu Valensu un Polijas septīto prezidentu, bijušo komunistu Aleksandru Kvasņevski, kura laikā bija apstiprināts arī pieminētais lustrācijas likums. 2004. gada lustrācijas tiesa konstatēja, ka Polijas Seima vadītājs Jozefs Oleksa sadarbojies ar dienestiem.

Var secināt, ka lustrācijas process Polijā ir bijis rezultatīvs un no tā nevarēja izvairīties pat politiskā elite. Tomēr daļa Polijas sabiedrības vienmēr ir centusies sasniegt maksimālo, proti, pilnīgu informācijas atklātumu par režīma slepenajiem darboņiem. Piemēram, 2005. gada janvārī un februārī poļu bijušais disidents, tobrīd prestižās poļu konservatīvās avīzes *Rzeczpospolita* žurnālists Bronislavs Vildšteins izplatīja savu draugu žurnālistu starpā kompaktdiskā ierakstītu sarakstu ar bijušā MBP darbiniekiem, aģentiem, informatoriem un arī represiju upuriem, kuru it kā bija ieguvis no 2000. gada vidū darbību uzsākušā Polijas nacionālās piemiņas institūta (*Instytut Pamięci Narodowej*)²⁵. Sarakstu publicēja dažādās interneta vietnēs un noskaidrojās, ka tajā ir 162 617 personu vārdi, turklāt no tiem neatkārtojās 120 000. Šis apjomīgais materiāls ieguvis nosaukumu *Vildšteina saraksts* un joprojām kā neoficiāls materiāls ir pieejams dažādās mainīgās interneta adresēs. Pēc *Vildšteina saraksta* publicēšanas Polijā atsākās plaša polemika par lustrāciju. Daļa sabiedrības Vildšteina rīcību uztvēra kā drosmīgu un atbalstāmu soli, otra daļa kritizēja, uzskatot, ka savā starpā sanaido visus pilsoņus. Īpaši asi Vildšteina un Polijas nacionālās piemiņas institūtam uzbruka poļu kreisie spēki. Zināms, ka sarakstā bija minēti tādu personu vārdi, kas joprojām darbojās slepenajos dienestos.²⁶

2006. gada 21. jūlijā parlamenta apakšpalāta pieņēma likumu, kas paplašināja iepriekšējā lustrācijas likuma darbības jomu. Likumu attiecināja uz pašvaldību vadītājiem, komercsabiedrību ar valsts kapitāla daļu vadības pārstāvjiem, zinātniskajiem darbiniekiem, augstskolu, vispārējās un profesionālās izglītības iestāžu vadītājiem, kā arī žurnālistiem. Pēc aptuvenām aplēsēm lustrācija attiecās uz apmēram 700 000 cilvēku, un tās pabeigšanai bija vajadzīgi

²⁵ *Instytut Pamięci Narodowej*. Dostępny: <http://ipn.gov.pl/>

²⁶ "Poland in uproar over leak of spy files", *The Guardian* 5 February 2005. Available at: <http://www.theguardian.com/world/2005/feb/05/poland>

septiņpadsmit gadu.²⁷ Drīz Polijas komersantu aprindās sākās liels satraukums un neapmierinātība. Daudzi bija noraizējušies, ka valdības sāktie sarīkojumi var radīt haosu. Likums kopš 2007. gada marta uzlika par pienākumu biržā kotētu komercsabiedrību valdes locekļiem un augstākajiem vadītājiem atzīties, ja viņi bijuši padomju laiku slepenpolīcijas informatori. Šāda lustrācija bija attaisnojama, jo komunisti Polijā pārejas periodā uz demokrātiju līdzīgi kā citviet Centrāleiropā un Austrumeiropā izmantoja partijas kontaktus un naudu, lai iegūtu ienesīgus amatus. Likumā bija noteikts, ka tie, kas nepieteiksies, melos vai centīsies noklusēt savu pagātni, desmit gadus nevarēs strādāt komercsabiedrību vadībā.²⁸ Konstitucionālais tribunāls 2007. gada maijā daļēji šos papildinājumus atzina par neatbilstošiem konstitūcijai – no lustrācijas atbrīvoja nevalstisku pētniecības centru zinātniekus, uzņēmējus un žurnālistus.²⁹

Liela nozīme dekomunizācijā ir Polijas nacionālās piemiņas institūtam, kuru Polijas Seims dibināja jau 1990. gada 18. decembrī, bet darbību tas uzsāka tikai 2000. gada vidū, daļēji vadoties pēc *BStU* piemēra. Tā mērķis ir saglabāt un izplatīt informāciju par totalitārā režīma poļiem nodarītajām netaisnībām, kā arī nodarboties ar komunistiskā režīma izvērtēšanu. Pirmais institūta vadītājs, kuru ievēlēja Polijas Seims, bija jurists Leons Kieres. Viņš bija amatā līdz 2005. gadam, kad viņu nomaina Janušs Kurtika, bet kopš 2011. gada institūtu vada Lukašs Kaminskis. Ideja par šādu institūtu nāca no bijušajām *Solidaritātes* aprindām, un tās mērķis bija neatkarīgi, objektīvi un zinātniski izvērtēt 1990. gadā likvidēto komunistu drošības iestāžu dokumentus. Institūts savā kontrolē pārņēma komunistu režīma slepeno dienestu arhīvu un padarīja to pieejamu cilvēkiem, kas vēlējās iegūt informāciju par sevi. Tāpat šis institūts deva un turpina dot atzinumus par valsts darbinieku saistību ar komunistu slepenajiem dienestiem, tostarp *MBP*. Institūtam ir četras nodaļas – kriminālnozieģumu pret poļu nāciju izpētes nodaļa, dokumentu saglabāšanas un izplatīšanas nodaļa, sabiedrības izglītošanas nodaļa un personu drošības pārbaudes nodaļa. Poļu institūtā strādā pat vairāk

²⁷ Mihniks, Adams. "Cita Polija", *Diena*, 2007, 13. jūnijs.

²⁸ "Polijas bizness baidās haosa", *Diena*, 2007, 19.marts.

²⁹ Mihniks, Adams. "Cita Polija", *Diena*, 2007, 13. jūnijs.

darbinieku kā vācu *BStU* – kopā ap 2000 darbinieku, kas, tostarp arī gatavo publikācijas, izstādes, izglītojošas programmas, konferences. Institūtam ir plaša sadarbība Centrāleiropā un Austrumeiropā, arī Lietuvā – ar *Genocīda pret Lietuvas iedzīvotājiem un pretošanās kustības pētniecības centru*.³⁰ Iestādes mērogs un plašā darbības joma spilgti apliecina dekomunizācijas, komunisma objektīvas izpētes un novērtējuma milzīgo nozīmi Polijā.

4. Baltijas valstis

Uz iepriekš minēto Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu fona dekomunizācija Baltijas valstīs rada kvalitatīvu iespaidu, jo kopš neatkarības kustības sākuma komunistiskais režīms šeit konsekventi atzīts par noziedzīgu un visa veida tā iespaids par iznīdējamu. Šāda konsekvence nav vispārēja parādība Austrumeiropā. Dekomunizācijas aktualitāte un visaptverošais raksturs Baltijā ir aplūkojams kontekstā ar Baltijas valstu okupāciju, kas šo aspektu padara par krietni nozīmīgāku nekā citviet postkomunisma reģionā. Jāņem vērā, ka Vācijā mūsdienu vēsturnieki VDR vēsturi iekļauj kā integrālu sastāvdaļu visas apvienotās Vācijas vai Vācijas Federatīvās Republikas vēsturē³¹, līdzīgi rīkojas arī citas valstis Centrāleiropā un

³⁰ Par dekomunizācijas aspektiem Polijā skatīt Bingen, Dieter. "Die Aufarbeitung der kommunistischen Vergangenheit in Polen. Bericht des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und international Studien", *Lustration, Aktenöffnung, demokratischer Umbruch in Polen, Tschechien, der Slowakei und Ungarn. Referate der Tagung des BStU und der Akademie für Politische Bildung, Tutzing vom 26. – 28.10.1998*, Dagmar Unverhau (Hrsg.). Münster: LIT Verlag, 2005, S. 57 – 99.; Rohozinska, Joanna. "Struggling with the Past. Poland's controversial lustration trials", *Central Europe Review*, Vol. 30-2, 2000. Available at: <http://www.ce-review.org/00/30/rohozinska30.html>; Szczerbiak, Aleks. "Dealing with the Communist Past or the Politics of the Present? Lustration in Post-Communist Poland", *Europe-Asia Studies*, Vol. 54-4, 2002, pp. 553 – 572.; David, Roman. "Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in the Czech Republic and Poland (1989 – 2001)", *Law & Social Inquiry*, Vol. 28-2, 2003, pp. 387 – 439.

³¹ Skat., piemēram, nozīmīgā pētniecības centra *Vācijas Mūsdienu vēstures institūta* darbību (*Das Institut für Zeitgeschichte*. Erhältlich im: <http://www.ifz-muenchen.de/>); Möller, Horst. "Horst. Das Institut für Zeitgeschichte 1949 – 2009", *60 Jahre Institut für Zeitgeschichte*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2009, S. 10.

Austrumeiropā, turpretim Baltijas valstīs komunisma gadi ir okupācijas periods, kad valsts faktiski nav pastāvējusi, tādēļ šī perioda norises nav saistāmas ar Baltijas valstu pašu īstenoto pagātnes procesu. Rezultātā, piemēram, dekomunizācijas norisēm pieskaita arī Igaunijas un Latvijas pilsonības likumus, kas par pilsoņiem atzina visus pirmsokupācijas pilsoņus un to pēctečus, tāpat arī totalitārās ideoloģijas un simbolikas aizliegumus uzskata par spilgtu dekomunizācijas apliecinājumu.³²

4.1. Igaunijas Republika

Dzīlāku dekomunizācijas jeb lustrācijas procesu ar aģentu saraksta publicēšanu visagrāk Baltijā aizsāka Igaunijas Republika. Ar lustrāciju Igaunijā nodarbojās Igaunijas Iekšējās drošības policija (*Kaitsepolitseiamet* jeb *KAPO*). Igaunijā bijušajiem VDK darbiniekiem bija dota iespēja pašiem atzīties kolaborācijā ar okupācijas varu. 1997. gada 30. janvārī *KAPO* oficiālajā izdevumā *Riigi Teataja*³³ publicēja pirmo sarakstu ar septiņiem VDK darbiniekiem, kas bija izvairījušies līdz 1996. gadam atzīt savu pagātni. Pēdējais saraksts publicēts 2009. gada 29. decembrī. Kopā *KAPO* publicējis 13 sarakstus ar 647 aģentiem, kas darbojušies padomju okupācijas laikos Igaunijas PSR Valsts drošības komitejā (VDK), militārajos un citos slepenajos dienestos. Saskaņā ar *KAPO* statistiku jaunākais slepeno dienestu darbinieks bija dzimis 1972. gadā, vecākais 1911. gadā, vairākums aģentu jeb 77% bijuši vīrieši, pie kam divdesmitā gadsimta astoņdesmito vidū bija vērojams vislielākais slepenajos dienestos darbu sākušo skaits un 60% no visām atklātajām personām bija drošības struktūru darbinieki līdz pat Igaunijas Republikas neatkarības atjaunošanai.³⁴ Šie saraksti ir brīvi lejupielādējami *KAPO* oficiālajā interneta lapā.³⁵

³² Pettai, Eva-Clarita; Pettai, Vello. *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, pp. 115 – 167.

³³ *Riigi Teataja*. Kāttasaadav: <https://www.riigiteataja.ee/index.html>

³⁴ Procedure for registration and disclosure. *Kaitsepolitseiamet*. Available at: <https://www.kapo.ee/eng/areas-of-activity/disclosure-of-employees-of-security-organisations-of-the-states-that-have-occupied/procedure-for-registration-and-disclosure.html>

³⁵ Procedure for registration and disclosure, *Kaitsepolitseiamet*. Available at: <https://www.kapo.ee/eng/areas-of-activity/disclosure-of-employees-of-security->

4.2. Lietuvas Republika

Arī Lietuvas Republikas nopelni dekomunizācijas un lustrācijas jomā ir atzinības vērti. Lustrāciju Lietuva sāka krietni vēlāk nekā Igaunijā – 2000. gada 1. februārī. Lustrācijas likums noteica, ka līdz 2000. gada augustam visi, kas sadarbojušies ar PSRS specdienestiem vai represīvajām struktūrām, piemēram, Iekšlietu tautas komisariātu un tā pēcteci VDK, vai arī dzīvu organizāciju darbinieki, varēja brīvprātīgi atzīties un tādējādi panākt, ka viņu vārdi netiek publiskoti.³⁶ Valsts bija apņēmusies garantēt, ka šie cilvēki netiks vajāti, sodīti un par viņiem neviens neuzzinās. Īpaša komisija līdz termiņa beigām saņēma vairāk nekā 1600 atzišanās no bijušiem slepeno dienestu darbiniekiem, bet vēsturnieki un valsts drošības speciālisti pamatoti uzskatīja, ka bija daudz vairāk bijušo čekistu un čekas agentu. Lietuvas likums noteica, ja komisijas rīcībā ir ziņas par kādu bijušo čekistu, kurš nav brīvprātīgi pieteicies, un tā spēj pierādīt viņa vainu, čekista vārds pēc 2001. gada augusta bija jāpublicē oficiālajā Lietuvas Republikas laikrakstā. Vēlāk pret sadarbības slēpēju vērsās ar citu likumu, kas paredzēja uz desmit gadiem aizliegt ieņemt amatu valsts un pašvaldības iestādēs, bankās un apdrošināšanas kompānijās, plašsaziņas un pat parastos uzņēmumos.³⁷

Lietuvā ir spēcīga institucionālā bāze komunistiskās pagātnes izskaušanai. 1992. gadā ir dibināts *Genocīda pret Lietuvas iedzīvotājiem un pretošanās kustības pētniecības centrs (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras)*.³⁸ Tā ir valsts iestāde, kura veic genocīda, noziegumu pret cilvēci, kara noziegumu, represiju pret civiliedzīvotājiem un pretošanās kustības izpēti. Kopš 2011. gada šai institūcijai ir uzdevums pārbaudīt, analizēt un publicēt PSRS slepeno dienestu dokumentus. Šim nolūkam izveidots īpašs interneta resurss lietuviešu valodā *KGB aktivitātes Lietuvā (KGB veikla*

organisations-of-the-states-that-have-occupied/procedure-for-registration-and-disclosure.html

³⁶ Radzevičute, Aušra. "Jau 1000 atzinušies sadarbībā ar VDK", *Diena*, 2000, 3. augusts.

³⁷ Radzevičute, Aušra. "Labējos neapmierina lustrācija", *Diena*, 2001, 24. oktobris.

³⁸ *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*. Galima rasti: <http://www.genocid.lt/>

Lietuvoje)³⁹, kur digitāli publicēti to VDK štata darbinieku un ārštata darbinieku jeb aģentu vārdi, kuri paši nav atzinuši likumā noteiktajā termiņā. Te izmantota VDK kartotēka, sarakste, iekšējā dokumentācija un citi dokumenti, ko 2012. gadā Lietuvas Valsts drošības departaments nosūtīja Lietuvas īpašajam arhīvam, kas nonāca minētā pētniecības centra rīcībā. Līdz 2015. gada novembrim publicēti apmēram 1000 vārdi un īsas biogrāfijas.⁴⁰

Analizējot Baltijas valstu situāciju, jāsecina, ka lustrācijas procesā Latvija ir visvairāk atpalikusi no kaimiņvalstīm un piemēriem citviet Centrāleiropā un Austrumeiropā tādēļ, ka tikai 2015. gada oktobrī darbu varēja uzsākt LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija, kura jau drīzumā varētu panākt VDK aģentu kartotēkas publiskošanu, ja Saeima piekritis tās atslepenošanai. Līdz šim šie dokumenti tikuši rūpīgi sargāti, tādēļ nav bijusi iespējama arī sarakstu noplūdināšana, kā tas noticis, piemēram, Polijā.

5. Rumānija

Rumānijā dekomunizācijas jautājumi ir aktuāli jau kopš 1989. gada, kad vardarbīgā veidā gāza komunistu režīmu. Svarīgs notikums bija tā dēvēta *Timišoaras proklamācija*, kuru 1990. gada 11. martā izveidoja bijušie 1989. gada rumāņu revolūcijas Timišoaras dalībnieki, kuri pieprasīja aizliegt komunistiem piedalīties vēlēšanās. Tomēr bijušās valdošās aprindas šo aktivitāti apspieda. Ilgus gadus jautājums par bijušo funkcionāru atstādināšanu izraisīja diskusijas un skandālus. Dekomunizāciju izmantoja kā argumentu politiskajā cīņā, arī attiecībā uz tiesiskuma iedibināšanu, tiesu lēmumu objektivitāti, tiesnešu personībām un tamlīdzīgi. 2010. gada 19. maijā Rumānijas parlamenta pārstāvju palāta pieņēma Lustrācijas likumu. Bija lielas cerības, ka Rumānija spēs savu nākotni veidot bez bijušajiem režīma funkcionāriem. Likums paredzēja piecu gadu aizliegumu ieņemt valsts un pašvaldību amatus tiem, kas bija varas vai represīvo orgānu pārstāvji no 1945. gada 6. marta līdz 1989. gada 22. decembrim, proti, totalitārisma laikā. Tāpat likums uzlika par pienākumu visiem, kas

³⁹ *KGB veikla Lietuvoje*. Galima rasti: <http://www.kgbveikla.lt/>

⁴⁰ Pettai, Eva-Clarita; Pettai, Vello. *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, pp. 115 – 167.

pretendē uz valsts vai pašvaldību amatiem, dot zvērestu, ka viņi nav sadarbojušies ar režīmu. Likuma izstrāde bija ilga. Tā sākotnējais projekts, kas tapa vēl 2005. gadā, paredzēja uzreiz un bez ierunām atstādināt no amata visus, kas ieņēmuši amatus totalitārisma laikmetā. 2006. gadā šo projektu pieņēma Senāts, bet tā izskatīšana apzināti bija novilcināta Pārstāvju palātā, līdz beidzot 2010. gadā tas stājās spēkā. Likumu kritizēja no visām politiskajām nometnēm. Labējie, kas bija radikālākie lustrācijas piekritēji, likumu kritizēja par to, ka tas ļauj amatus saglabāt daudziem funkcionāriem dažādās jomās. Kreisie savukārt to kritizēja kā nedemokrātiskāku anahronismu.

Likums bija spēkā neilgu laiku, jo drīz vien to par antikonstitucionālu atzina Rumānijas Konstitucionālā tiesa. Lustrācijas likumam, jāatzīst, bija trūkumi, kas saistījās ar precizitāti un cilvēktiesību aspektu. Konstitucionālā tiesa noteica, ka vainu var pierādīt tikai individuāli, nevis kolektīvi, kā arī norādīja, ka likums pieņemts brīdī, kad komunisms valsti vairs neapdraudot, ar veco režīmu saistītie cilvēki jau divdesmit gadus bez ierobežojumiem darbojušies demokrātijas apstākļos, bet piederība komunistu iestādēm pati par sevi neesot skaidrs noziegums, tādēļ likums pārkāpjot nevainīguma prezumpciju, jo uzliekot kolektīvu atbildību par totalitārisma izpausmēm. Konstitucionālās tiesas spriedums esot diskutabls, jo tajā nebija dots skaidrojums dažiem punktiem, piemēram, par kolektīvo atbildību, kas ir visai strīdīgs arguments, kā arī par apritējušo divdesmit gadu periodu, kas padarot šādu likumu lieku, jo nekur neesot noteikts, ka šādai noziedzīgai darbībai ir noilgums. Autora ieskatā, tā ir aktuāla, kamēr vien valstī ir jūtams režīma mantojums. Jāņem vērā arī, ka pašā Konstitucionālajā tiesā strādāja virkne tiesnešu, kas bija saistīti ar komunistu režīmu, tādēļ ar lustrācijas likumu būtu atcelti no amatiem. Jānorāda, ka lustrācija ir nepieciešama, ja tā atbilst sabiedrības vairākuma vēlmēm un ja sabiedrība grib attīrīties no nevēlama totalitāra mantojuma. Tādējād, lustrācija ir katras nācijas politiskā izvēle.⁴¹ Rumānijas piemērs liecina, ka nokavēts īstais brīdis lustrācijai. Ja šādu likumu būtu pieņēmuši

⁴¹ Vērtējums par Rumānijas lustrācijas likumu, publicēts 2010. gada 21. jūlijā Dix, Holger, Rebegea, Corina. "The Short History of the Romanian Lustration Law", *Konrad Adenauer Stiftung e.V.* Available at: http://www.kas.de/wf/doc/kas_20185-1522-2-30.pdf?100802134732

divdesmitā gadsimta deviņdesmitajos gados, tas stātos spēkā un Rumānijas konstitūcijas uzraugu rīcībā nebūtu šādu argumentu.

Komunistiskās Rumānijas drošības dienesta *Securitate* (*Departamentul Securității Statului*) dokumentus un kartotēku pašlaik glabā Rumānijas Izlūkošanas dienests, un tie ir slepeni. Rumānijā ir bijuši neskaitāmi aicinājumi tos publicēt.⁴² Tas padara Rumānijas piemēru līdzīgu Latvijas situācijai. Klīst neapstiprināta informācija, ka šo gadu gaitā nezināmā veidā no Rumānijas Izlūkošanas dienesta ir pazuduši dokumenti par prominentām personībām politikā un reliģijā.⁴³

Rumānijā kopš 2005. gada 21. decembra darbojās īpaša valsts iestāde *Rumānijā veikto komunistisko noziegumu izmeklēšanas institūts* (*Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc* jeb *IICCMER*).⁴⁴ Tā ir veidota pēc Vācijas un Polijas piemēra. Šī institūta kompetencē ir viss Rumānijas komunistiskā režīma izpētes spektrs, tostarp arī *Securitate* izpēte. Institūts veic zinātnisko izpēti, izglīto sabiedrību, izdod publikācijas, rīko konferences un izstādes. Institūts izdod gadagrāmatas par totalitārisma mantojumu,⁴⁵ bet neuztur plašu darbinieku štatu, jo

⁴² "Lustration in Romania: The Story of a Failure", *Studia Politica*, Vol. 6-1, 2006, pp. 135 – 156; Stan, Lavinia, "Spies, Files and Lies: Explaining the Failure of Access to Securitate Files", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol.37- 3, 2004, pp. 341 – 359; *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*, London: Routledge, Lavinia Stan (ed.), 2009, pp. 58 – 83.

⁴³ "Hungary's secret-police archives. Closing down history", *The Economist*, 28 February 2011. Available at: http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/02/hungarys_secret-police_archives

⁴⁴ *Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc*. Disponibil: <http://www.iiccr.ro/>

⁴⁵ Pirmā gadagrāmata bija veltīta jautājumam par komunisma nosodījuma nepieciešamību. *Why Communism Must Be Condemned*. Bucharest: Polirom Publishing House, 2006. Otrā gadagrāmata –kādreizējai komunistu elitei pirms un pēc 1989. gada *Communist Elites before and after 1989*. Bucharest: Polirom Publishing House, 2007. Plašāk par gadagrāmatām un to saturu skatīt atbilstošu Rumānijā veikto komunistisko noziegumu izmeklēšanas institūta mājas lapas sadaļu: Disponibil: <http://www.iiccr.ro/index.html?lang=en§ion=publications>

nepieciešamo darbu veikšanai nolīgst atbilstošus speciālistus, tādējādi tā darbs ir nepastāvīgs un uzskatāms par kampaņveidīgu.⁴⁶

6. Ungārija

Dekomunizācijas rezultāti Ungārijai ir pieticīgi. Ungārijā tā saucamais *Zeteni-Takača* likums 1992. gadā noteica kriminālo atbildību par dzimtenes nodevību līdz pat mūža ieslodzījumam bez noilguma laika periodā no 1944. līdz 1990. gadam. Likums varēja attiekties uz gandrīz visiem, kas bija iesaistīti sadarbībā ar PSRS. Prezidenta Arpāda Genca laikā likumu Konstitucionālā tiesa atzina par antikonstitucionālu un pasludināja par tādu, kas vērsts uz atriebību. 1995. gadā Ungārijas Konstitucionālā tiesa atzina, ka dokumentus par sadarbību ar režīmu ir jāpublisko, bet iepriekšējo lustrāciju atzina par politisku atriebību. Konstitucionālā tiesa noteica, ka jebkurš politiķis ir publiska persona, un jārēķinās ar to, ka viņa personīgās tiesības ar to ir ierobežotas, tādēļ informāciju par katru politiķi sabiedrībai ir jāzina pilnībā.

Dekomunizācijas un lustrācijas rezultāti Ungārijā ir bijuši svārstīgi un atkarīgi no valdošā politiskā spēka. Piemēram, kad pie varas 1996. gadā bija sociālisti jeb bijušie komunisti, likumos bija noteikts, ka lustrācijai pakļaujamās tikai visai šauras aprindas valsts augstākajā administrācijā. Savukārt, kad 2000. gadā pie varas nāca antikomunistiskā, labējā Ungārijas pilsoņu partijas koalīcija, lustrācija bija aktualizēta un izvēsta daudz plašāk. Proti, to attiecināja uz plašsaziņas līdzekļu vadītājiem, tiesnešiem, prokuroriem un visu partiju valžu locekļiem. Brīvprātīgās pieteikšanās termiņu drošības iestāžu darbiniekiem noteica līdz 2004. gadam. Pavisam nelielai daļai atklāto slepeno dienestu darbiniekiem un aģentiem jeb sešiem simtiem personu īpaša lustrācijas tiesa izteica aicinājumu atstāt ieņemamos amatus, bet neuzstādīja to kā kategorisku prasību, tādēļ daudzi neatkāpās. Ungārija izlēma nepakļaut lustrācijai izklaidējošo

⁴⁶ Ellis, Mark. "Purging the Past: The Current State of Lustration Laws in the Former Communist Bloc", *Law and Contemporary Problems*, Vol. 59-4, 1996, pp. 181 – 196.

programmu žurnālistus, universitāšu un koledžu vadītājus, valsts kapitālsabiedrību vadītājus un garīdzniekus.⁴⁷

Nozīmīgu soli Ungārijas parlaments spēra 2005. gada 30. maijā, kad ļāva publiskot agrāk slepenu informāciju par drošības dienestu aģentiem. Ungārija tādējādi lēma par labu dokumentu atklātībai, bet realitātē konkrētu personu vārdi oficiāli atklāti nebija.

2011. gadā Ungārijas parlaments vēlreiz atgriezās pie komunisma laika slepeno dienestu dokumentu problēmas. Bija izstrādāts priekšlikums, ka katra persona, par kuru komunistu slepenajos dienestos bija izveidota lieta, drīkstēja šo dokumentu oriģinālus savākt un darīt visu, kas ienāktu prātā – iznīcināt, publicēt, glabāt mājās un tā tālāk. Tādā veidā bija iecerēts pilnībā noņemt šo jautājumu no dienas kārtības. Valdības nodoms izsauca neapmierinātību vēsturniekos daudzās pasaules valstīs, kas asi vērsās pret tik svarīgu dokumentu grupas faktisku iznīcināšanu. Tādēļ valdības plāni izjuka, bet Ungārija joprojām ir starp tām postkomunistiskajām valstīm, kuras komunistu slepeno dienestu arhīvus, tostarp, Valsts aizsardzības iestādes (*Államvédelmi Hatóság*) dokumentus un aģentu vārdus nav padarījušas pieejamus sabiedrībai vai pētniekiem.⁴⁸ Ungāru opozīcijas partija *Politika var būt atšķirīga* 2015. gada 3. novembrī nāca klajā ar paziņojumu, ka pašreizējās valdošās aprindas nav ieinteresētas šo dokumentu atklāšanā, jo tas uzskatāmi parādītu, kā komunistu slepenie dienesti ietekmējuši sistēmu maiņu un kā bijušie komunisti izlaupījuši valsti un tikuši pie milzu bagātības.⁴⁹ Kā var secināt no pārlūkotās zinātniskās literatūras un plašsaziņas līdzekļu ziņām, ar totalitārisma un komunisma izpēti un nosodījumu Ungārijā nenodarbojas neviena speciāla pētniecības

⁴⁷ Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II." *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: <https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst>

⁴⁸ "Hungary's secret-police archives. Closing down history", *The Economist*, 28 February 2011. Available at: www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/02/hungarys_secret-police_archives

⁴⁹ "Hungarian parliament rejects taking up issue of opening secret police files", *The Budapest Beacon*, 4 November 2015. Available at: <http://budapestbeacon.com/politics/hungarian-parliament-rejects-taking-up-issue-of-opening-secret-police-files/28916>

institūcija kā Vācijā, Čehijā, Lietuvā, Polijā vai Rumānijā. Ungārijā šīs aktivitātes notiek vienīgi privātās iniciatīvas iespaidā universitāšu ietvaros.

7. Slovākija

Vladimira Mečiara valdība, kas ar nelieliem pārtraukumiem bija pie varas līdz 1998. gadam, nostājās opozīcijā 1994. gadā pieņemtajam lustrācijas likumam. Šo likumu konsekvēnti ignorēja, un 1996. gadā beidzās tajā noteiktais termiņš. Tādējādi te lustrācija nenotika, jo politiskā elite bija noraidoša pret šādu rīcību. Dekomunizācija Slovākijā izpaudās vienīgi tādējādi, ka komunistu vara bija pasludināta par amorālu un prettiesisku. Ja arī notika tiesvedības par padomju laiku grēkiem, tad tās beidzās bez rezultātiem un reāla soda. 2002. gadā stājās spēkā likums, kas paredzēja komunisma laika slepeno dienestu arhīvu atvēršanu. 2003. gada 1. maijā Slovākijā darbu sāka Tautas atmiņas institūts (*Ústav pamäti národa*)⁵⁰ – iestāde, kuras uzdevums ir pētīt arhīvus un publiskot informāciju par nacionālsociālistu (1939 – 1945) un komunistu (1945 – 1989) režīmiem Čehoslovākijā (resp. Slovākijā) un slepeno dienestu aktivitātēm.⁵¹ Institūta pārziņā atrodas arī komunisma laikmeta slepenā dienesta – Valsts drošības iestādes (*Státní bezpečnost* jeb *StB* – čehu val., *Štátna bezpečnosť* jeb *ŠtB* – slovāku val.) Slovāku daļas – arhīvs, kura fondu atslepenošana sākusies 2003. gadā. Par vienu no svarīgākajām šī arhīva sastāvdaļām uzskata slepenā dienesta aģentūras kartotēku, izmeklēšanas un operatīvās lietas (kopskaitā 62 000), kā arī mikrofilmas, ekvivalentas diviem miljoniem papīra lappušu. Institūts gatavo un izsniedz izziņas par sadarbības faktu ar drošības institūcijām, kā arī publicē informāciju par represijām un to organizētājiem.⁵²

⁵⁰ *Ústav pamäti národa*. K dispozícii na: <http://www.upn.gov.sk/>

⁵¹ *O Ústave pamäti národa*, K dispozícii na: <http://www.upn.gov.sk/sk/o-ustave-pamati-naroda/>

⁵² *Organizational Structure*. K dispozícii na:

<http://www.upn.gov.sk/en/organizational-structure/>

8. Albānija

Ar dekomunizācijas jautājumiem un lustrāciju ir nodarbojusies arī Albānija, tomēr vairums oficiālo dekomunizācijas norišu, kas bija vērstas uz bijušo režīma slepeno dienestu darbinieku atstādināšanu, vairs nedarbojas. Komunistu piedalīšanās valsts pārvaldē bija strikti ierobežota Albānijā jau kopš 1992. gada marta vēlēšanām. 1992. gada jūlijā pieņēma likumu, kas aizliedza komunistu darbību. 1993. gadā Konstitucionālā tiesa to atcēla, bet 1995. gadā pieņēma vēl divus likumus – par genocīdu un noziegumiem pret tautu komunistu laikos un par demokrātisko vērtību aizsardzību. Deviņdesmito gadu vidū Albānijā pārbaudīja deputātu kandidātus un valdības pārstāvjus sakarā ar viņu iespējamo darbību komunistu perioda Valsts drošības direktorātā jeb *Sigurimi* (*Drejtoria e Sigurimit të Shtetit*, – albāņu val.). Tomēr 1997. gadā bijušie komunisti sāka atgriezties politikā, jo Albānijas Augstākā tiesa atcēla noteikto ierobežojumu par noziegumiem pret cilvēci. 2008. gadā atkal uzjundīja diskusija par jaunu likumu, kurš paredzēja atcelt no amatiem tiesnešus, kas kalpojuši komunistu laikā. Kopš šī brīža jautājums vairs nav virzījies.

9. Bulgārija

Komunistiskā mantojuma pārvarēšanā grūtības ir piemēklējušas Bulgāriju. Kaut arī dekomunizācija bija politiskajā dienas kārtībā kopš komunistu režīma sabrukuma 1990. gadā, tā nav īstenota apmierinošā veidā. Vairākās reizes, tostarp 1994. gadā un 2006. gadā, pilsoniskās valdības ir uzsākušas dažādus dekomunizācijas sarīkojumus, piemēram, Valsts drošības komitejas (*Комитет за държавна сигурност*, saīsināti *КДС*) arhīvu atvēršanu vai ierobežojumus bijušajiem komunistu valsts drošības darbiniekiem ieņemt amatus, tomēr ikreiz sociālistu (kādreizējie komunisti) opozīcija un viņu veidotās nākamās valdības šos sarīkojumus boikotējušas vai tiesu ceļā atcēlušas. 1997. gadā Bulgārijā pieņēma likumu, kas ļāva izmantot komunistu slepeno dienestu arhīvus sadarbības fakta konstatēšanai. Mērķis bija panākt, lai bijušie slepeno dienestu darbinieki neieņemtu valsts amatus. Kopš 2001. gada ar dekomunizācijas un lustrācijas jautājumu sāka nodarboties arī

Bulgārijas parlaments, kurš konstatēja, ka desmit procenti no Bulgārijas parlamenta deputātiem kopš 1989. gada bijušie *КДС* darbinieki. 2006. gadā parlaments diskutēja par iespēju valsts iedzīvotājiem aplūkot personīgās lietas komunistu slepenā dienesta arhīvā, tomēr parlaments šo iespēju noraidīja.⁵³ Tādējādi Bulgārija nav nodevusi dokumentus atklātībai.

2012. gadā parlaments kārtējo reizi noraidīja plašākas lustrācijas prasību, bet 2013. gadā Konstitucionālā tiesa atzina, ka bijušo valsts drošības iestāžu darbinieki bez ierobežojumiem var ieņemt amatus Nacionālajā radio un televīzijas padomē, kā arī radio un televīzijā.⁵⁴ Var secināt, ka Bulgārijā nav bijusi valdības konsekventa vēlme īstenot dekomunizāciju. Bulgārijā nav bijuši ne valsts finansēti projekti, ne pētniecības institūti, kas nodarbotos ar komunistiskās pagātnes izvērtēšanu. Vecā komunistu elite ir palikusi pie varas. Vesela plejāde politiķu un žurnālistu, kuri pašlaik ir atbildīgi par patiesas demokrātijas iedzīvināšanu, ir bijuši saistīti ar komunistu slepenajiem dienestiem. Saskaņā ar pētnieciskajā literatūrā atrodamajām norādēm joprojām daudzi totalitārā režīma darboņi ieņem deputātu amatus, ir politisko partiju līderi un pat mācītāji Bulgāru pareizticīgo baznīcā.⁵⁵

⁵³ Bronkhorst, Daan. "Lustration in Central and Eastern Europe: Part II." *Truth and justice*, June 2006. Amnesty International. Available at: <https://www.amnesty.nl/part-ii-lustration-in-central-and-eastern-europe-truth-and-justice-june-2006-daan-bronkhorst>

⁵⁴ БСП и ДПС атакуват единствените лустрационни текстове в нашето законодателство; На 5 септември 2012 г. Народното събрание отхвърли законопроект на Лъчезар Тошев за лустрация, [dekomunizācijai veltīts bulgāru sabiedriskas iniciatīvas interneta resurss]. На разположение в: <http://www.decommunization.org/>; Bertschi, Charles C. "Lustration and the Transition to Democracy. The Cases of Poland and Bulgaria", *East European Quarterly*, Vol. 2-4, 1995, pp. 435 – 451.

⁵⁵ Чурешки, Стефан. *Православието и комунизмът в България 1944-1960 г.* София: Просвета, 2004, 192 с.; Dimitrov, Emanuil. "De-communization in Bulgaria and Germany Revisited", *American University in Bulgaria*, 5 December 2013. Availablet at: <https://www.aubg.edu/news/de-communization-in-bulgaria-and-germany-revisited-415> [29.10.2015.].

10. Bijusī Dienvidslāvija

Vien daļēja dekomunizācija ir notikusi vai diskutēta bijušajā Dienvidslāvijā. Komunistiskā totalitārisma apstākļos te darbojās pat divi nozīmīgi slepenie dienesti – Tautas drošības nodaļa (*Odjeljenje za zaštitu naroda* – serbohorvātu) un Valsts drošības pārvalde (*Uprava državne bezbednosti* – serbohorvātu). Dekomunizācija te bijusi pieticīga, lielākoties tā saistīta ar komunisma laikmeta ārējo izpausmju likvidēšanu. Kopumā šajā Balkānu reģionā situācija ne tuvu nav tāda kā citviet Centrāleiropā un Austrumeiropā. Dienvidslāvijā bijušie komunistu funkcionāri un slepeno dienestu darbinieki brīvi turpina darboties visu veidu jomās. Lustrācijas jautājums te kļuva aktuālāks sabiedrībā tikai divdesmit pirmajā gadsimtā, kad sāka noregulēties bijušās Dienvidslāvijas sastāvdaļu savstarpējās attiecības. No bijušajām Dienvidslāvijas sastāvdaļām redzamāku progresu ir panākušas 2004. gadā Eiropas Savienībā uzņemtā Slovēnija un 2013. gadā uzņemtā Horvātija. Tā, piemēram, Slovēnijā dekomunizācija un lustrācija notikusi, galvenokārt kā vienreizējs sarīkojums, ko īstenoja tiesās, lai atbrīvotos no padomju perioda tiesnešiem. Savukārt Horvātijā bija lustrācijas likuma priekšlikums 1998. gadā, ko noraidīja, bet 2001. gadā valdība nodeva atklātībai iepriekš slepenus dokumentus ar personu lietām par periodu no 1946. gada līdz 2000. gadam. Līdzīgi kā pārejās bijušās Dienvidslāvijas sastāvdaļās Slovēnija un Horvātija ir likvidējušas jebkādus valstiskus atribūtus, simbolus, vietvārdus un nosaukumus, kas liecinātu par komunistu laikmetu.

Tomēr bijušie slovēņu un horvātu komunisti turpina darboties politikā. Līdzīgi kā tas bija novērojams daudzviet reģionā pēc komunistisko režīmu gāšanas bijušie komunisti te pārdēvējās par sociāldemokrātiem. Piemēram, 1990. gadā Slovēnijas Komunistiskā partija bija pārdēvēta par *Sociāldemokrātisko pārmaiņu partiju*, bet pašlaik tās pēcteci sauc *Slovēnijas sociāldemokrāti*, tās līderi ir gados jauni un cenšas distancēties no komunistiskās pagātnes. 2012. gadā ievēlētais Slovēnijas prezidents Boruts Pahors ir sociāldemokrāts ar aktīva sociālistiskās jaunatnes organizācijas (analoģs Komjaunatnei PSRS) un komunistu stāžu. Līdzīga situācija ir Horvātijā, kur sociāldemokrātu partija veidojusies no Horvātijas komunistu līgas. Šīs partijas līderi ir kādreizējie komunistu partijas biedri. Dekomunizācijas

virzienā devušās arī pārējās jaunās Balkānu valstis – Bosnija-Hercegovina, Maķedonija, Melnkalne un Serbija. Gadsimtu mijā Bosnijā-Hercegovinā notika slepenu dokumentu nodošana atklātībai un bija noteikta kārtība, kā tos drīkst izmantot. Plašāku rezonansi sabiedrībā izsauca Ivana Bešliča izdotā grāmata *Dienvidslāvijas sargi*, kur bija publicēts saraksts ar 1350 personām, kas sadarbojušās ar bijušās Dienvidslāvijas slepenajiem dienestiem līdz 1990. gadam.⁵⁶ Maķedonijā 2011. gadā pieņēma likumu, kas noteica kārtību, kādā glabājami bijušā režīma dokumenti, un paredzēja nodot atklātībai apmēram 15 tūkstošus lietu, tostarp, tādu, kas saturēja komunistu režīma slepeno dienestu aģentu un režīma izsekoto personu vārdus. Tomēr nav izdevies atrast informāciju par šo valdības nodomu īstenošanos. Serbijā lustrācijas likumu pieņēma 2003. gadā un paredzēja, ka jāpārbauda visu publiskos amatos esošo personu biogrāfijas. Tomēr likumu tā arī neiedzīvināja, un tajā noteiktie termiņi zaudēja spēku 2013. gadā. Tagad serbu opozīcijai ir ideja par jaunu lustrācijas likumu. Dekomunizācijas un lustrācijas procesam bijušajās Dienvidslāvijas (izņemot Slovēnijas) teritorijā ir arī īpaša iezīme – tas parasti tiek skatīts kontekstā ar Dienvidslāvijas karu divdesmitā gadsimta deviņdesmitajos gados.⁵⁷

11. Gruzija

Vēl pirms dažiem gadiem plaša dekomunizācijas perspektīva bija iezīmējusies Gruzijas Republikā, tās parlaments 2011. gada pavasarī vienbalsīgi pieņēma par *Brīvības hartu* dēvētu likumu, kas

⁵⁶ Bešlić, Ivan. *Čuvari Jugoslavije: suradnici UDBE u Bosni i Hercegovini*. Posušje: Samizdat, 2003. 642 s. Šī grāmata pieejama arī internetā: *Internet Archive*. Доступно на:

https://archive.org/stream/cuvari_jugoslavije_srbi/cuvari_jugoslavije_srbi_1_dio_00_1_109_djvu.txt

⁵⁷ Par dekomunizācijas un Dienvidslāvijas kara savstarpējo saistību vairāk skatīt *Disclosing hidden history: Lustration in the Western Balkans. A Documentation*. Thessaloniki: Center for democracy and reconciliation in Southeast Europe, Magarditsch Hatschikjan, Dušan Relji, Nenad Šebek (eds.). 2005, 167 p. Available at: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadf295.pdf; Milosavljevič, Bogoljub; Pavičević, Đorđe. *Secret Files: Opening of Secret Files of the State Security Service*. Beograd: Alnari Print, 2002, 229 p.

paredzēja mazināt saikni ar padomju pagātni. Likums sastāvēja no tā sauktajām “lustrācijas” un “patriotu” daļām. Pirmā daļa noteica padomju un nacistu simbolikas publiskas demonstrācijas aizliegumu, kā arī pasludināja lustrāciju, proti, liegumu bijušajiem PSRS VDK darbiniekiem un Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) biedriem ieņemt valsts amatus. Otrā daļa vērsās pret terorismu un sasaistīja to ar Krievijas Federācijas aktivitātēm. Gruzija centās atdarināt Baltijas valsti, kā arī Vācijas, Čehijas un Polijas piemēru un noteica, ka VDK aģenti, partijas un Komjaunatnes funkcionāri nedrīkst ieņemt amatus valsts pārvaldē, tiesās, augstskolās un nedrīkst vadīt plašsaziņas līdzekļus. Visiem, kas bijuši šāda veida režīma kolaboranti, mēneša laikā pēc likuma stāšanās spēkā bija jāatkāpjas no amatiem, pretējā gadījumā informāciju par viņiem paredzēja publiskot.⁵⁸ Diemžēl ar likuma iedzīvināšanu jau uzreiz radās problēmas. Gan totalitārisma simbolikas aizliegums, gan amatu ierobežojumi nav īstenoti reālajā dzīvē, nestrādā attiecīgā komisija, kurai jāizvērtē valsts darbinieku sadarbību ar padomju slepenajiem dienestiem. Atbildība par dekomunizācijas rezultātu trūkumu Gruzijā jāuzņemas gan valsts aparātā strādājošajiem, gan arī sabiedrībai kopumā. Piemēram, pati sabiedrība un vietējās pašvaldības nesteidzas iznīcināt padomju simboliku, kas atrodama arhitektūrā un pieminekļos. Bieži jāsaskaras ar Staļina tradicionālo popularitāti sabiedrībā.

Kopš 2004. gada *Rožu revolūcijas* un izteikti rietumnieciskā prezidenta Mihaila Saakašvili nākšanas pie varas Gruzija strauji virzījās uz priekšu, radot iespaidu, ka nelāgais komunisma vēstures mantojums palicis pagātnē. Pat Staļina dzimtajā Gori novāca padomju diktatora pieminekli. Taču jau 2013.gadā bija dzirdamas prasības pēc tā atjaunošanas, savukārt Kahetijas pilsētā Telavi to jau paveica – te no jauna uzstādīja pieminekli padomju totalitārisma iemiesojumam.⁵⁹ Attieksmes maiņa pret komunisma mantojumu bija iespējama pēc 2012. gada oktobra parlamenta vēlēšanām, kad par Gruzijas valdības vadītāju kļuva ar Krievijas Federāciju cieši saistītais multimiljardieris un kādreizējais Krievijas Federācijas pilsonis Bidzina Ivanišvili, bet gadu vēlāk par prezidentu bija ievēlēts Ivanišvili atbalstītais kandidāts

⁵⁸ Apsīte, Signe. “Gruzija grib saraut saites ar padomju pagātni”, *Diena*, 2011, 2. jūnijs

⁵⁹ Klimovičs, Atis. “Tas ir jāvaicā Gruzijas premjeram”, *Diena*, 2013, 3. septembris.

Giorgijs Margvelašvili. Kopš šī brīža Gruzijas attīstībā sāka iezīmēties pretruna – tā joprojām deklarēja rietumniecisku kursu, bet vienlaicīgi sāka uzlabot attiecības ar Krievijas Federāciju un vairs necentās norobežoties no pagātnes komunistiskā mantojuma, pat atsāka ar to koķētēt.⁶⁰ Tāda politika ir pretrunā ar Rietumu pasaules ideāliem, kur ir neiedomājama, piemēram, diktatora Benito Musolini skulptūras uzstādīšana Itālijā vai Ādolfa Hitlera pieminekļa uzsliešana Vācijā.

Pagātnes izvērtēšanu Gruzijā apgrūtinā arī 1990. gada ugunsgrēks VDK ēkā, kur sadega aptuveni astoņdesmit procentu no visiem dokumentiem. Vairums VDK dokumentu saistībā ar Gruziju atrodas Maskavā.⁶¹ Tādējādi Gruzijā pagaidām nav vērā ņemamu reālu rezultātu dziļākai dekomunizācijai un pašreizējā politiskajā situācijā dekomunizācija pat vispār nav iespējama.

12. Ukraina

Kopš 2015. gada daudzsološa dekomunizācijas kontekstā ir Ukraina. Ukrainā dekomunizācija un lustrācija ir svarīga sastāvdaļa ceļā uz integrāciju Eiropā. Pašlaik tā notiek visai mērķtiecīgi. 2005. gada februārī, kad *Oranžās revolūcijas* laikā pie varas nāca prezidents Viktors Juščenko, bija iesniegti uzreiz pat divi lustrācijas likumprojektu varianti. Abi likumprojekti bija vērsti uz komunistu nomenklatūras un VDK aģentu nobīdīšanu no varas. Kavēšanās ar padomju mantojuma izvērtēšanu Ukrainai bija liegusi atkārtot, piemēram, Baltijas valstu sekmīgo atbrīvošanos no padomju jūga.⁶² Ukrainā bija pārāk liela ekonomiskā atkarība no Krievijas, savas pozīcijas saglabāja bijusī padomju nomenklatūra, bet ekonomikā valdīja oligarhi ar komunistisku biogrāfiju. Diemžēl līdz demokrātiskajai revolūcijai

⁶⁰ Lomsadze, Giorgi. *Georgia: Political Crisis Prompts Speculation About Ivanishvili's Political Role*, 13 November 2014. Available at:

http://www.eurasianet.org/node/70911?utm_

⁶¹ Ахметели, Нина. “Декоммунизация Грузии: почему не работает закон”, BBC, 2015, 14 апреля. Доступен в:

http://www.bbc.com/russian/international/2015/04/150412_georgia_fight_communistism

⁶² Klimovičs, Atis. “Ukraina stagnējusi sešpadsmit gadus” [intervija ar Ukrainas Atvērtās politikas institūta pārstāvi Bogdanu Oleksjuku], *Diena*, 2007, 28. septembris.

Ukrainā nebija veikta pat vismazākā lustrācija, un tobrīd par to faktiski neviens arī vairs nerunāja.⁶³

Sabiedrība tomēr iekustējās dekomunizācijas virzienā, sāka rasties dažādas sabiedriskas iniciatīvas grupas, kas pieprasīja lustrāciju. Kopš *Maidana* 2014. gada sākumā lustrācijas prasība jau kļuva par ukraiņu demokrātijas kustības vienu no galvenajām lietām. Izveidojās ietekmīga sabiedriska iniciatīva – *Sabiedriskā lustrācijas komiteja*⁶⁴. Šajā laikā Ukrainā visai plaši bija novērojams, ka pati tauta aktīvi sodīja vecā režīma piekritējus. Bija un ir skaidrs, ka bez dekomunizācijas veiksmīga atraušāns no ukraiņiem nevēlamās Krievijas Federācijas ietekmes nebūs iespējama. Sabiedriskās iniciatīvas rezultātā tika likti pamati *Varas attīrīšanas* likumprojektam. 2014. gada 16. septembrī ar labojumiem un papildinājumiem Ukrainas Republikas parlaments to pieņēma. Nepieciešamo balsu vairākumu izdevās iegūt gan tikai trešajā balsošanas kārtā. Atšķirībā no citu Austrumeiropas valstu likumiem Ukrainā liels uzsvars ir uz gāztā prezidenta Viktora Janukoviča prokremliskā režīma funkcionāru atstādināšanu no varas. Līdztekus tam no varas ir paredzēts atstādināt ierēdņus, kas beiguši VDK skolas un bijuši PSKP funkcionāri, tāpat no varas orgāniem paredzēts atlaist visus, kas nevarētu pierādīt sava īpašuma izcelsmi, kā arī tos, kas iestājas pret Ukrainas tiesībām uz Krimu un Donbasu. Ukrainas valdība paredz lustrāciju īstenot divu gadu laikā, kā rezultātā no valsts amatiem atbrīvotu ap piekto daļu no ierēdņiem.⁶⁵

Redzamākā dekomunizācijas norise Ukrainā ir straujā atbrīvošanās no komunisma simboliem. Par īpaši entuziastisku norisi izvērtusies Ļeņina pieminekļu nojaukšana valstī 2014. un 2015. gadā, kurā piedalījās plašas tautas masas un kas saukta par *leņinkriti* (ленінопад). No 2013. gada 8.decembra līdz 2015. gada 15. novembrim valstī bija gāzti 857 Ļeņina pieminekļi, tomēr lielākā daļa vēl bija saglabājušies Krievijas un krievu separātistu kontrolētajos

⁶³ Klimovičs, Atis. "Ukraina stagnējusi sešpadsmit gadus" [intervija ar Ukrainas Atvērtās politikas institūta pārstāvi Bogdanu Oleksjuku], *Diena*, 2007, 28. septembris.

⁶⁴ *Громадський люстраційний комітет*. Можна користуватися в: <http://lku.org.ua/>

⁶⁵ Законодавство, *Громадський люстраційний комітет*. Можна користуватися в: <http://lku.org.ua/bills>

Ukrainas austrumos.⁶⁶ Ukraiņi reizēm pat ar ironiju pārvērš padomju laika pieminekļus jaunos atraktīvos objektos. Tā, piemēram, Odesas rūpnīcas *Presmaš* teritorijā esošais Ļeņina piemineklis netika vienkārši demontēts un iznīcināts, bet pārveidots par pazīstamās Holivudas filmu *Zvaigžņu kari* antivaroņa Dārta Veidera pieminekli; projekta autori tā cer piesaistīt pilsētai tūristus.⁶⁷ Sabiedrība visai kritiski attiecas arī pret citiem padomju laika ieradumiem. Tā, piemēram, Ivanofrankovskā skolēnu vecāki 2015. gada decembra sākumā vērsušies pie pilsētas pašpārvaldes ar kādu oriģinālu dekomunizācijas iniciatīvu, t.i., šogad vairs neaicināt uz Jaungada sarīkojumiem vecās sistēmas simbolus – Salavעי un Sniegbaltīti, jo ukraiņiem ir Kristus Dzimšanas Svētki un savs Svētais Nikolajs.⁶⁸

Šobrīd Ukrainā darbu dekomunizācijas jomā aktīvi uzsācis 2014. gada novembrī valdības nodibinātais Ukrainas Nacionālās atmiņas institūts,⁶⁹ kuru vada vēsturnieks, publicists un sabiedriskais darbinieks Volodimirs Vjatrovičs. Konkrētus dekomunizācijas uzdevumus institūts uzņēmis pēc tam, kad 2015. gada 9. aprīlī Ukrainas parlaments pieņēma četrus dekomunizācijas likumus, tostarp likumu *Par piekļuvi totalitārā komunisma komunistiskā režīma represīvo iestāžu arhīviem, 1917 – 1991*. Likums tagad ikvienam nodrošina piekļuvi padomju laika represīvo iestāžu dokumentiem un paredz arhīvu digitalizāciju, kas ir viena no institūta darbības jomām. 2015. gadā Ukrainas Nacionālās atmiņas institūts izstrādājis priekšlikumus padomju simbolikas likvidēšanai un padomju laikos radīto vietvārdu nomaiņai.⁷⁰ 2015. gada 2. decembrī Ukrainas drošības dienesta vadītājs Vasīlijs Gricaks paziņoja, ka viņa vadītā iestāde visu VDK dokumentu arhīvu, kas ietver laiku līdz 1991. gadam, gatavoja

⁶⁶ *Памятники Ленину*. Доступен в: <http://leninstatues.ru/leninopad>

⁶⁷ “No Ļeņina par Veideru: Odesā tapis jauns piemineklis”, *Latvijas Avīze*, 2015, 22. oktobris.

⁶⁸ “Деда Мороза предложили ликвидировать в Украине”, *Аностропф*, 2015, 1 декабря. Доступен в: <http://apostrophe.com.ua/news/politics/government/2015-12-01/deda-moroza-predlozili-likvidirovat-v-ukraine/43087>

⁶⁹ *Український інститут національної пам'яті*. Можна користуватися в: <http://www.memory.gov.ua/>

⁷⁰ Рекомендації до перейменування, *Український інститут національної пам'яті*. Можна користуватися в: <http://www.memory.gov.ua/rename>.

nodot publiskošanai Ukrainas Nacionālās atmiņas institūtam.⁷¹ Tas nozīmē, ka, iespējams, jau 2016. gadā Ukrainā varētu notikt VDK darbinieku un aģentu vārdu publiskošana, kas Ukrainu dekomunizācijas sasniegumos ļautu pielīdzināt Čehijas, Polijas, Lietuvas un Igaunijas piemēriem.

13. Krievijas Federācija

Spilgtākais nenotikušas dekomunizācijas piemērs ir PSRS tiesiskā mantiniece Krievija Federācija. Dekomunizācijas process Krievijā ir aizgājis pilnīgi pretējā virzienā tam, kurp devās lielākā daļa Centrāleiropas un Austrumeiropas postkomunistisko valstu. Krievijas Federācijā tā arī nekad nav notikusi valdošo aprindu attīrīšanās no bijušajiem komunistu funkcionāriem. Pēc 1991. gada augusta puča Krievijas prezidents Boriss Jeļcins izdeva dažus dekrētus, kas aizliedza komunistu partiju un uzsāka komunistu īpašumu konfiscēšanu, bet 1992. gada 30. novembrī šos lēmumus apšaubīja Krievijas Federācijas Konstitucionālā tiesa, kas atcēla arī komunistu aizliegumu⁷². Vēl pirms šī Konstitucionālās tiesas atzinuma 1992. gadā legalizēja vietējās komunistu nodaļas reģionos. Krievijas Federācijas komunistu partija bija nodibināta jeb it kā atjaunota 1993. gada 14. februārī, un to uzskata par padomju komunistu partijas tiešu mantinieci.

Krievijas liberālās aprindas divdesmitā gadsimta deviņdesmitajos gados ierosināja lustrācijas likumu, kas ļautu atbrīvoties no bijušajiem režīma darbiniekiem valsts pārvaldē, augstskolās un plašsaziņas līdzekļu vadībā, bet šis projekts cieta pilnīgu

⁷¹ "СБУ предоставляет свободный доступ к документам КГБ", *Информационное агентство "Интерфакс-Украина"*, 2015, 2 декабря. Доступен в: <http://interfax.com.ua/news/general/308470.html> [02.12.2015.].

⁷² Указ Президента РСФСР от 23 августа 1991 года № 79 *О приостановлении деятельности Коммунистической партии РСФСР* Доступен в: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/134>. Указ Президента РСФСР от 25 августа 1991 года № 90 *Об имуществе КПСС и Коммунистической партии РСФСР*. Доступен в: <http://kremlin.ru/acts/bank/144>, Указ Президента РСФСР от 6 ноября 1991 года № 169 *О деятельности КПСС и КП РСФСР*. Доступен в: <http://kremlin.ru/acts/bank/385>

sakāvi.⁷³ Tieši pretēji – Krievijas Federācijas Valsts Dome pieņēma vairākus likumus, kas pasargāja komunistu un VDK eliti no jebkādām represijām. Tā, piemēram, Krievijā pieņēma likumu, kas par krimināli sodāmu noteica VDK aģentu identificēšanu, īpaši aizsargāja tos, kas sadarbojās ar padomju slepenajiem dienestiem. Informācija gan par bijušajiem režīma kalpiem, gan par pašreizējiem Krievijas slepenajiem dienestiem ir valsts noslēpums. Krievijas Federācijas valdība nekad nav plānojusi publiskot slepenos PSKP vai VDK dokumentus.⁷⁴ Pašlaik Krievijas Federācijā nav nekādas valstiskas politikas, kas būtu vērsta uz padomju mantojuma kritisku izvērtēšanu sabiedrībā. Demokrātiskās opozīcijas spēki ir vāji, bet sabiedrība pārāk pasīva, lai izvirzītu šādas dekomunizācijas prasības.

Vājas Krievijas Federācijā ir bijušas arī tās dekomunizācijas izpausmes, kas vērstas pret padomju simboliku. Drīzāk pat neierobežoti turpinās košetēšana ar totalitārisma mantojumu. Maskavā, Sanktpēterburgā un citās Krievijas pilsētās joprojām var atrast simtiem padomju laiku nosaukumu, piemēram, Ļeņina prospekts, Nadeždās Krupskajas iela, Kosigina iela, Komjaunatnes prospekts, Oktobra revolūcijas 60. gadadienas prospekts, Ļeņingradas apgabals, Maskavu un Sanktpēterburgu savienošā Ļeņingradas šoseja un tā tālāk. Viss kopumā atgādina par PSRS un komunismu, pat vēl vairāk – tādā veidā pat turpina godināt šos reliktus. Arī Krievijas lidsabiedrības *Aeroflot* vadība spītīgi turas pie sirpja un āmura un nevēlas šo padomju simboliku novākt no savas emblēmas, ko pārmantoja no PSRS tāda paša nosaukuma aviokompānijas. Krievijas Federācijas valdība, pašvaldības, partijas, sabiedriskās organizācijas, pat Maskavas patriarhāta Austrumu ortodoksālā baznīca un *radošā intelligence* nesteidzas mainīt padomju laiku nosaukumus un simbolus, jo uzskata, kas tas radītu liekas neērtības un izsvītrotu daļu no Krievijas vēstures. Par krievu sabiedrības vēsturiskās atmiņas savdabību liecina arī 2000. gada nogalē notikusī diskusija par Krievijas Federācijas

⁷³ Yasmann, Victor. "Legislation on screening and state security in Russia", *Radio Free Europe/Radio Liberty Research Report*, Vol. 2-32, 1993, pp. 11 – 16.

⁷⁴ Shevtsova, Lilia. "The Two Sides of the New Russia", *Journal of Democracy*, Vol. 6-3, 1995, pp. 56 – 71.; Albats, Yevgenia. *Bureaucrats and the Russian transition: The politics of accommodation, 1991 – 2003*, PhD dissertation. Cambridge, MA: Harvard University, 2004, 686 p.

himnu, kā rezultātā kopš 2000. gada 8. decembra par Krievijas Federācijas simbolu kļuva staļiniskā PSRS himna ar mainītiem vārdiem, kas nomainīja 1993. gadā pieņemto Krievijas Federācijas himnu – M. Gļinkas instrumentālo *Patriotisko dziesmu*.

14. Baltkrievijas Republika

Krievija nav vienuļa savā noraidošā attieksmē pret dekomunizāciju. Pat vēl atturīgākas par Krieviju dekomunizācijas jautājumos ir kādreizējās PSRS Vidusāzijas republikas un Baltkrievijas Republika. Baltkrievijā, piemēram, dekomunizācija un lustrācija nav notikusi, pie varas kopš 1995. gada ir bijušais komunistu Aleksandrs Lukašenko. Tādējādi patiesas nacionālās atmodas un demokratizācijas tendences te bija novērojamas tikai laika periodā no demokratizācijas sākuma bijušajā PSRS līdz 1995. gadam. Simbolisks pagrieziens komunisma mantojuma atdzīvināšanā bija 1995. gadā pieņemtais lēmums par valsts karogu atjaunot Baltkrievijas PSR karogu un ģerboni – gan bez sirpja un āmura. Ar to dekomunizācijas iestrādes bija pārtrauktas, komunisma laika ielu, apdzīvotu vietu un uzņēmumu nosaukumi, piemēram, *sociālistiskais, padomju, sarkanais, Ļeņina* un tā tālāk, ir saglabāti līdz šodienai. Te vēl ir atrodamī totalitārisma laikos ierastie Ļeņina laukumi un tos vainagojošie Ļeņina pieminekļi.

Baltsarkanbaltais nacionālais karogs, kas bija Baltkrievijas valsts karogs no 1991. līdz 1995. gadam demokrātiskās Staņislava Šuškeviča valdības laikā, kļuva par opozīcijas simbolu pret Lukašenko režīmu. Demokrātiskā opozīcija Baltkrievijā ir tikpat kā iznīdēta, nepastāv pat opozicionāru radio, televīzijas un interneta kanāli (tādi ir pat Krievijā – radiostacija *Eho Moskvi* (Эхо Москвы), telekanāls *Doždj* (Дождь) *Gazeta.Ru* un citi).⁷⁵

⁷⁵ Par šo un padomju laika mantojuma nozīmi Baltkrievijā vairāk skatīt Bennett, Brian. *The last dictatorship in Europe: Belarus under Lukashenko*. New York: Columbia University Press; Hurst Publishers, 2011, 358 p., *Bunte Flecken in Weißrussland. Erinnerungsorte zwischen polnisch-litauischer Union und russisch-sowjetischem Imperium*, Thomas Bohn, Rayk Einax, Julian Mühlbauer (Hrsg.). Wiesbaden: O. Harrassowitz, 2013, 231 S.; Lindner, Rainer. "Präsidialdiktatur in Weißrussland: Wirtschaft, Politik und Gesellschaft unter Lukaschenko", *Osteuropa*, Nr. 47/10 – 11, 1997, S. 1038 – 1052.

Nobeigums

Attieksmē pret dekomunizāciju valstis Centrāleiropā un Austrumeiropā klasificējamās trīs grupās:

Pirmā grupā valstis, kur īstenota vai turpinās dekomunizācija, kur sabiedrībā aktuāla gan dekomunizācija, gan ar to saistītais lustrācijas jautājums. Te minamas Vācija, Čehu Republika, Polija, Rumānija, Igaunija, Lietuva un Latvija⁷⁶. Kopš 2015. gada nogales kā daudzsoļošu šajā valstu grupā var iekļaut arī Ukrainu.

Otrā grupā valstis, kurās īstenoti tikai atsevišķi dekomunizācijas sarīkojumi vai dekomunizācijas iniciatīvas apstrīdētas, atceltas, netiek tālāk virzītas un sabiedrība neizrāda pārliecinošu iniciatīvu dekomunizācijas turpināšanā vai padziļināšanā. Tās ir Albānija, Bulgārija, Gruzija, Slovākija, Ungārija, daļēji arī valstis bijušās Dienvidslāvijas teritorijā.

Trešā grupa, kur dekomunizācija un lustrācija nav notikusi un nav gaidāma tuvākā nākotnē, bijušās PSRS teritorijā. Par PSRS Eiropas teritoriju runājot, tā ir Krievijas Federācija un Baltkrievija, par Āzijas teritoriju – Kazahstana, Kirgīzija, Turkmēnistāna, Tadžikistāna, Uzbekistāna, kur, izņemot dažas detaļas, piemēram, valsts simbolikas maiņa, nav nozīmīgu rezultātu, nav, kas būtu vērsti pret bijušajiem komunistu režīma darbiniekiem, pie varas turpina atrasties bijušie komunistu nomenklatūras kadri un sabiedrībai nav motivācijas prasīt valsts attīrīšanu no totalitārisma iespaida.

⁷⁶ Salīdzinot Baltiju ar PSRS satelītvalstu komunistiskajiem režīmiem, jāņem vērā, ka Baltijā totalitārā iekārta bija padomju okupācijas režīmu sekas. Tā nebija baltiešu pašu veidota un uzturēta kā tas bija Centrāleiropā un Austrumeiropā, tādēļ atbildība par režīma noziegumiem tiek prasīta no okupācijas varas mantinieces Krievijas Federācijas.

Decommunisation of Central and East Europe. Typical examples

On the basis of information provided by research and mass media analysis, this report traces the steps that have been taken in the states of the Central and East Europe for limiting or liquidating the influence of communist heritage. One of the most important aspects in this region has been regarded as being lustration. In the states where lustration took place, the former officials of the communist regime and former employees of the secret services were suspended from important public posts. In particular, de-communization was attributed to officials of the state and local government, the justice system, the higher educational institutions, the leading positions in mass media and state undertakings.

In all the post-totalitarian states of the Central and East Europe the discussions on decommunization matters are still continuing. There is a different attitude in the region with regard to the evaluation of the communist heritage. As a consequence, de-communization and its intensity varies from state to state. A minority of these states rejected de-communization. The majority of the states, however, tried to pursue an optimal solution for resolving issues of their communistic past. In most parts, states have chosen to suspend former officials of the communist regime and former employees of the secret services from important public posts as well as publishing information on secret services.

The uniting element of the European post-communist space is the ill-fated trials against former officials of the communist regime and the former employees of the secret services. Manifestly it can be observed with regard to the trial in Germany against the leader of the respective regime Erich Honecker (1912 – 1994), the trial in Bulgaria against Todor Zhivkov (Тодор Христов Живков, 1911 – 1998) and the unsuccessful attempts to bring accusations against the last leader of communist Poland, Wojciech Jaruzelski (1923 – 2014).

The report concludes with the finding that the states with respect to their attitude towards their communistic past are divided in following groups.

Firstly, there is a group of states where de-communization and lustration has not taken place. These states can be localized in the former territory of the USSR. Belarus represents the sole example in Europe. In Asia, the examples are Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. In the same regard, Russia is an example that occupies both European and Asian space. The previously mentioned states have not got the respective normative acts, neither have they taken any significant steps towards de-communization because, up until now, state power is exercised by the former communist nomenclature.